

ביקורת על ספרו של אבי שילון

בגין 1913-1992

ד"ר רפאל ונטורה

מנחם בגין היה ללא ספק אחד האישים הידועים, החשובים והמשפיעים ביותר בהיסטוריה של מדינת ישראל. עד היום סבורים ישראלים רבים, בייחוד אלו שעולמם הפוליטי עוצב בשנות ה-70,

כי מנחם בגין היה ראש הממשלה המוצלח ביותר בתולדות מדינת ישראל.¹

בגין היה מפקד האצ"ל בתקופת המאבק נגד הבריטים טרם קום המדינה, הוא עמד בראש האופוזיציה הפרלמנטרית בישראל במשך כשלושים שנה, הוביל את המהפך של 1977 ששינה את המערכת המפלגתית הישראלית ממערכת של מפלגה דומיננטית למערכת תחרותית והיה לראש הממשלה הראשון של מחנה הימין בישראל.

שבע שנות כהונתו כראש ממשלה היו רצופות אירועים היסטוריים שהשפעתם ניכרת עד היום: תחילתה של הליברליזציה הכלכלית, הסכם השלום עם מצרים, תנופת ההתנחלות בשטחים, הפצצת הכור העיראקי ומבצע שלי"ג שהפך למלחמת לבנון הראשונה. לאחר פרישתו מהחיים הפוליטיים והסתגרותו בביתו, מיאן בגין לכתוב את זכרונותיו, למרות הפצרות אינספור. לפיכך, אנו יכולים ללמוד ממקור ראשון על חוויותיו ופועלו של בגין עד לקום המדינה דרך ספריו **בלילות לבנים והמרד**, וכמו כן על חשיבתו הפוליטית בתקופה הארוכה שבה עמד בראש האופוזיציה באמצעות המאמרים העיתונאיים הרבים שפרסם. אולם על אודות השנים החשובות שבהן כיהן כראש ממשלה לא כתב דבר ולגביהן אנו מסתמכים בעיקר על עדותם של אלו אשר היו קרובים אליו והכירוהו היטב.²

ספרו של אבי שילון **בגין 1913-1992** הוא הניסיון הראשון לכתוב ביוגרפיה מקיפה על מנחם בגין בשפה העברית, הסוקרת את כל מהלך חייו ומנסה לנתח את אישיותו ופועלו בראייה רחבה, דבר מה שהיה מאוד חסר עד כה. שילון אכן עובר באופן כרונולוגי על כל תחנות חייו של בגין, מזכיר כל אירוע משמעותי, מביא ציטוטים מרוב הנאומים החשובים שבגין נשא ומתייחס לכל המקורות הרלבנטיים. הכתיבה בהירה וקולחת, והקורא את הספר מתחילתו ועד סופו מקבל תמונה מלאה למדי על חייו ופועלו של מנחם בגין.

שילון עומד על התכונות המרכזיות באישיותו של בגין: תחושת השליחות, היושר, הצניעות, המוסריות, התפיסה הדמוקרטית, הדקדקנות המשפטית, הדוגמטיות, נטירת הטינה, הנטייה למצבי רוח וחוש ההומור. הוא מתעכב במיוחד, ובצדק, על הכישרון הרטורי של בגין, על שליטתו באמנות הנאום, על יכולתו לשלהב את המונים, על כישוריו התיאטרליים ועל אמונתו "בכוחן של מילים, בכוחן של הצהרות לעצב מציאות ותודעה" (עמ' 137), דברים שעשו את מנחם בגין לגדול הנאומים בהיסטוריה של מדינת ישראל.

מהסיפורים על בגין הנער אנו מבינים את הסיבות לסלידה הקיצונית שפיתח כלפי גרמניה והגרמנים (עמ' 15-16), וכן את הרקע ליחסו החיובי למסורת ולדת היהודית (עמ' 19). אנו מאתרים סימנים ראשוניים לנטיית המזרחים לתמוך בבגין כבר במערכת הבחירות הראשונה (עמ' 151) והשנייה (עמ' 164). אנו מגלים שהפער הכלכלי בין העולים המזרחים לבין ותיקי היישוב האשכנזים היה למוקד הפולמוס של בגין כבר באמצע שנות ה-50 (עמ' 190). אחד הנאומים שנשא בגין בשנת 1955, שבו הכריז "צעדנו יחד... תימנים, ספרדים ואשכנזים" (עמ' 185), מזכיר להפליא

את הנאום המפורסם משנת 1981 "אשכנזים? עיראקים? יהודים! אחים! לוחמים!" (עמ' 352). אנו למדים על מערכות היחסים המורכבות שלו עם מורו ורבו זאב ז'בוטינסקי (עמ' 30-28), עם דוד בן-גוריון, הגדול שביריביו הפוליטיים (עמ' 153-156) ועם אריאל שרון במהלך מלחמת לבנון (עמ' 388-395). לקראת סוף הספר נחשפים פרטים מעניינים ופחות ידועים לגבי השיחות אשר ניהל בגין עם מקורביו לאחר שפרש והסתגר בביתו (עמ' 433-432), ועל השיפור שחל במצבו הפיזי והרוחני בשנת חייו האחרונה (עמ' 441-445).

עם זאת, להוציא את שצוין לעיל, הספר מהווה בעיקר אינטגרציה של הדברים שבגין כתב ושאחרים כתבו עליו עד כה, ללא הרבה תובנות או הארות חדשות. לדוגמה, תיאורו של שילון את תהליך קבלת ההחלטות שקדם להפצצת הכור בעיראק (עמ' 344-340) מתמצת במידה רבה את מה שכתב שלמה נקדימון בנושא לפני עשרים שנה.³ הדיון בסיבות שהניעו את בגין להתפטר מראשות הממשלה (עמ' 418-420) אינו מעלה רעיונות חדשים מעבר למה שכבר נאמר ונכתב בסוגיה זו. עיקר יתרונו של הספר הוא בקיבוצם יחד של חומרים ממקורות שונים ובהצגת סיפור חייו העשיר והמורכב של בגין כיריעה אחת.

לאורך כל הספר מפוזרות רמיזות על כך שבגין סבל ממנייה דפרסיה: "עליזה... הכירה היטב את הנפילה שלאחר הנסיקה" (עמ' 90); "לבגין יש מצבי רוח, אמר בדר" (עמ' 177); "הוא סובל מירידות ועליות תכופות וקיצוניות במצב רוחו" (עמ' 298); "התרוממות הרוח הומרה בתסכול שלעתים עורר בו אדישות" (עמ' 315). לקראת תום הספר נאמר במפורש כי "התנהגותו של בגין הלמה חולה במנייה דפרסיה מאז נעוריו" (עמ' 434). שילון מציין ש"בגין לא נבדק וטופל אצל פסיכיאטר, מה שמקשה על ביסוס הערכה זו" (עמ' 435), אך עניין זה לא מנע ממנו מלהעלות השערה זו על הכתב.

בספר מצויות מספר אמירות תמוהות, כגון הקביעה שלנצחון הליכוד בשנת 1977 סייעה חולשתו הפיזית של בגין שנבעה מהתקף הלב שבו לקה, דבר שאפשר לעזר ויצמן לגבור על התנגדותו של בגין להסתייע בשירותי משרד פרסום לצורך תעמולת הבחירות (עמ' 256-255). עם כל הכבוד למשרדי הפרסום, המהפך הפוליטי של 1977 הוא תולדה של שינויים חברתיים ודמוגרפיים שהגיעו לכדי הבשלה, כמו גם תוצאה מאיבוד המעמד הדומיננטי של מפלגת העבודה עקב התפוררות העילית השלטת שלה.⁴ שילון מציין כי בגין "הירבה לשבץ בנאומיו מובאות בלטינית, בין השאר מכיוון שחפץ להרשים את הקהל בשפה שכלל לא הבין" (עמ' 179), ושהשימוש של בגין בלטינית "העיד כי ההערצה שרוחשים כלפיו מאפילה על כל שיקול הגיוני, כמו לא היה עוד צורך להבין את דבריו" (עמ' 214). אמירות אלה לא עולות בקנה אחד עם כך שבגין טרח כמעט תמיד להבהיר ולפרש בנאומיו את הביטויים הלטיניים שבהם עשה שימוש,⁵ ועם כך שבגין נהג לצטט בלטינית גם בספרים⁶ ובמאמרים⁷ שפרסם.

בסיומו של הספר נטען כי בסופו של דבר בגין לא ייזכר בשל הסכם השלום עם מצרים, הפצצת הכור בעיראק או מלחמת לבנון, אלא עקב השפעתו על צביונה היהודי של ישראל ותרומתו למעבר מאורח חיים חלוצי לאורח חיים בורגני (עמ' 451-450). הסכם השלום עם מצרים הוא אולי האירוע ההיסטורי המזוהה ביותר עם בגין, ולפי עדויותיהם של רבים, כולל סאדאת, ספק אם היה נחתם באותן שנים לולא היה בגין נבחר לראשות הממשלה. לעומת זאת, המעבר של החברה הישראלית משיח החלוציות הרפובליקני לשיח האזרחות הליברלי, שורשיו במשבר במוסדות בניין האומה של תנועת העבודה ובשגשוג של המגזר הפרטי בעקבות מלחמת ששת הימים. יתר על כן,

הנסיון להחליף את החלוציות בליברליזם כשיח השליט קודם לא על ידי בגין והליכוד, אלא דווקא על ידי השמאל.⁸

בנוסף, ניכרת אצל כותב הספר השתדלות יתר לאובייקטיביות, כאשר פעמים רבות אמירה חיובית על בגין מלווה באמירה שלילית, ולהיפך. כמה דוגמאות: "אף-על-פי שמנע מלחמת אחים... נחשב תמהוני, מתחזה" (עמ' 109); "הסתפקותו במועט גבלה בסגפנות, אבל בנטייתו לעלוב ולסנוט ביריביו בא לידי ביטוי רהב שלא ידע שובע" (עמ' 205); "מצד אחד הפגין אבירות... ומצד שני התעקש... בכל הנוגע לסעיפים השוליים" (עמ' 226); "מצד אחד חי בצניעות... ומצד שני נשא נאומים גרנדיוזיים ובוטים" (עמ' 448). פרק הסיום רצוף כולו באמירות דואליות מעין אלה. הייתכן ששילון אינו מסוגל להכריע האם מנחם בגין היה, בסופו של דבר, דמות חיובית או שלילית?

יש גם כמה שאלות חשובות לגבי בגין שהספר אינו מציע להן תשובות מספקות: מה היה בבגין שעורר רגשות כה עזים כלפיו, גם אצל אלו שהכירוהו אישית וגם בקרב הציבור הרחב, מהערצה עיוורת ועד לשנאה תהומית? כיצד הצליח בגין לשרוד פוליטית כל כך הרבה שנים של תבוסות אלקטורליות? באיזו מידה תרמה אישיותו של בגין לאירועים הדרמטיים שהתרחשו בתקופת כהונתו כראש ממשלה? האם התמיכה הציבורית הרבה שלה זכו מעשיו של בגין כראש ממשלה נבעה מיכולתו לעצב ולכוון את דעת הקהל, מהשתדלותו "להיטיב עם העם", או מקשר רגשי שפיתחו כלפיו ישראלים רבים אשר יצר אמון בלתי מסויג בו? יש לקוות שלשאלות אלה ואחרות יינתן מענה בביוגרפיות הבאות שיכתבו על מנחם בגין.

¹ בסקר שנערך ביולי 2005 בחרו 25% מהמשיבים במנחם בגין כראש הממשלה המוצלח ביותר בתולדות המדינה, יותר מכל ראש ממשלה אחר (רפאל ונטורה, "ראש הממשלה המוצלח ביותר", **המרחב הציבורי** (1), סתו 2007: עמ' 150).

² שבע שנותיו של בגין כראש ממשלה מסוקרות היטב אצל: אריה נאור, **בגין בשלטון**, תל אביב: ידיעות אחרונות, 1993.

³ שלמה נקדימון, **תמוז בלהבות**, ירושלים: עידנים, 1986, עמ' 179-80.

⁴ יונתן שפירא, **עילית ללא ממשכים**, תל אביב: ספריית פועלים, 1984, עמ' 146-148.

⁵ לדוגמה: מנחם בגין, נאום בכנס ז'בוטינסקי ברמת גן 1960, מתוך: **מורי זאב ז'בוטינסקי**, ירושלים: מרכז מורשת מנחם בגין, 2001, עמ' 133.

⁶ לדוגמה: מנחם בגין, **המרד**, תל אביב: אחיאסף, 1984, עמ' 205.

⁷ לדוגמה: מנחם בגין, "אהבת השנאה", מתוך: **מורי זאב ז'בוטינסקי**, ירושלים: מרכז מורשת מנחם בגין, 2001, עמ' 169.

⁸ יואב פלד וגרשון שפיר, **מיהו ישראלי – הדינמיקה של אזרחות מורכבת**, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, עמ' 254-271.